

ועדת העזרה וההצלה והמנהיגות הציונית בכודפשט ערב הכיבוש הגרמני*

מבוא

בראשית 1943 החלה לפעול במסגרת התנועה הציונית בכודפשט ועדת העזרה וההצלה, ששמה לה למטרה לסייע לפליטים יהודים בלתי-לגאליים שהגיעו מסלובקיה ומפולין. האישים הבולטים בהתארגנות זו היו פעילי "האיחוד" (ברית עולמית של "פועלי-ציון" [צ.ס.] ו"התאחדות") בכודפשט: ישראל קסטנר, יואל ברנד ושמואל שפרינגמן, והיא עמדה בקשר הדוק עם פעילי תנועות הנוער הציוניות ועם אוטו קומוי (Komoly Ottó), ראש ההסתדרות הציונית בהונגריה. השפעה מכרעת על יכולת הפעולה של הוועדה היתה למערכת הקשרים שיצרה במהלך 1943 עם נציגי היישוב ועם ארגונים יהודיים בארצות הנייטרליות, ובעיקר עם חברי המשלחת הארצישראלית בקושטא. הקשר בין כודפשט לקושטא התקיים באמצעות רשת של בלדרים שהופעלה בחשאי על-ידי שפרינגמן. היו אלה, על פי רוב, אנשי שירות הריגול הנגדי הגרמני אבווהר (Abwehr), אשר בתמורה לדברי הדואר והכספים שנשאו מקושטא לכודפשט קיבלו תשלום גבוה, בדרך כלל 10% מסכום הכסף שנשאו באמצעות הכספים, שהגיעו בעיקר מהיישוב בארץ, תמכה הוועדה בפעולות בלתי-לגאליות שונות שנועדו לסייע לפליטים יהודים בהונגריה ולשרידי קהילות יהודיות בשטחי השליטה וההשפעה הגרמניים, ובעיקר בפולין. היא אף יזמה, בשיתוף עם חלוצים מתנועות שונות, נסיונות להבריה יהודים מפולין דרך גבול קרפטורוס (פעילות שכונתה "טיול"); ועסקה בהעברת מידע שוטף לנציגי היישוב בג'נווה ובקושטא על גורלן של קהילות יהודיות בשטחי הכיבוש הגרמני.

מטרתו של חיבור זה להאיר היבטים שונים הקשורים בפעילותה של הוועדה ערב הכיבוש הגרמני. במוקד הדיון תעמוד תרומתה המכרעת של הוועדה

* המאמר מבוסס על פרק מתוך עבודת מוסמך, בהדרכת ד"ר דינה פורת, "פעילותה של ועדת העזרה וההצלה בכודפשט עד הכיבוש הגרמני", אוניברסיטת תל-אביב, 1990 (להלן: שטאובר).

למגעים שנוהלו בתקופה זו בין אישים בממשל ההונגרי לבין ראשי ההתאחדות הציונית ההונגרית, על רקע נסיונותיה של הונגריה לנהל משא ומתן חשאי עם בעלות הברית המערביות, ולשינוי שחל כתוצאה ממגעים אלה במעמדה של התנועה הציונית בהונגריה. סוגיה מרכזית נוספת אשר תידון בחיבור היא שאלת מוכנותם של ראשי התנועה הציונית בהונגריה בכלל, ופעילי ועדת העזרה וההצלה בפרט, לאפשרות של פלישה גרמנית. כן נבקש לבחון את מידת ההשפעה שהיתה לדפוסי הפעילות של הוועדה ולמעמדה בקרב התנועה הציונית בהונגריה לפני הכיבוש על פעילותה לאחר ה־19 במארס 1944.

מדיניות החוץ ההונגרית ב־1943 ו"השאלה היהודית"

במהלך 1943 תכפו מאוד המגעים החשאיים שניהלה ממשלת הונגריה בראשותו של מיקלוש קאלאי (Kálai) עם נציגים של ממשלות ארצות־הברית ובריטניה. מגעים אלה, שהחלו עוד בראשית סתיו 1942, קיבלו תנופה רבה בעקבות התבוסה הקשה שספג הצבא ההונגרי בינואר 1943 בחזית הדון – "אסון וורונז" (Voronez) – והמפלה הגרמנית בסטאלינגרד בתחילת פברואר.¹

"גישושי השלום" אשר נוהלו בבירות הארצות הנייטרליות באירופה, איסטנבול, ברן, ליסבון ושטוקהולם, ואף בוותיקן, לא נעלמו מעיני הגרמנים. הם עקבו בדאגה הולכת וגוברת אחר "מדיניות הנדנדה" של קאלאי, שנועדה לנתק בהדרגה את הברית שבין הונגריה לבין מדינות "הציר". כדי לבלום מגמות אלה, ונוכח סירובה של הונגריה לשגר כוחות צבא לבלקן ודרישתה להחזיר את שרידי הארמיה השנייה מאוקראינה, הזמין היטלר, בהמלצת השגריר הגרמני בבודפשט ארנסט פון יאגוב (Jagow), את שליט הונגריה, העוצר מיקלוש הורטי (Horthy), להיוועד עמו בארמון קלסהיים (Klessheim) ליד זלצבורג באפריל 1943.²

בפגישה זו דרש היטלר כי הורטי יפטר את קאלאי, "האויב מספר אחד של העם הגרמני", על פי הגדרתו, אשר אימץ מדיניות תבוסתנית ואף קיים מגעים חשאיים עם האויב. אחת ההאשמות העיקריות שהעלו היטלר ושר החוץ שלו ריבנטרופ נגד קאלאי בשיחתם עם הורטי, היתה ההגנה שהעניק ליהודי הונגריה. הורטי דחה את הדרישה לפטר את קאלאי, ובאשר "לשאלה היהודית",

1. (להלן: מקרטני), Macartney, *October Fifteenth*, Edinburgh 1957, vol. 1, pp. 120–123, 134–136; Mario D. Fenyó, *Hüter, Horthy and Hungary*, London 1972 (להלן: פניו) pp. 104–109

2. R.L. Braham, *The Politics of Genocide, The Holocaust in Hungary*, New-York 1981, vol. 1, p. 240 (להלן: ברהם, מדיניות של רצח־עם), עמ' 125–124; מקרטני, עמ' 148–149.

הוא שאל בפליאה את היטלר וריבנטרופ, "מה עליו לעשות ביהודים, לאחר שהפקיע מהם כמעט את כל אפשרויות הפרנסה – שהרי אין הוא יכול להרוג אותם". ריבנטרופ השיב כי "יש להשמיד את היהודים או לגרשם למחנות ריכוז. אפשרות אחרת אינה באה בחשבון". היטלר הוסיף, כי בפולין "יהודים שלא רצו לעבוד נורו ואלה שלא יכלו לעבוד מתו". הוא אף טען כי "יש לטפל ביהודים כבחיידיקי שחפת העלולים להדביק גוף בריא".³

במערכת היחסים המתערערת שבין הונגריה לגרמניה היוותה השאלה היהודית אחד מנושאי המחלוקת העיקריים. הלחצים שהפעילו נציגי גרמניה, בעיקר אנשי משרד החוץ הגרמני מרטין לותר (Luther) וארנסט פון וייצאקר (Weizsäcker) על הונגריה החל מקיץ 1942, לגרש את יהודיה לפולין, נמשכו גם ב-1943. אולם ממשלתו של קאלאי והעוצר סירבו בהתמדה להיענות לדרישה, והבהירו לגרמנים כי "הבעיה היהודית" תיפתר בתחומי הונגריה בלבד. נראה כי מעבר לאובססיה הנציונאל-סוציאליסטית "לפתור את הבעיה היהודית" באירופה כולה, היתה שאלת היהודים בהונגריה גם אבן בוחן בעיני מנהיגי גרמניה לנאמנותה של ממשלת הונגריה ל"ציר". סירובה לגרש את יהודי הונגריה לפולין ונכונותה לאפשר לאלפי פליטים יהודים להיכנס לתחומה היו בעיניהם מעין הוכחה לשאיפתה של הונגריה להדק את קשריה עם בעלות הברית המערביות.⁴

המפגש בין היטלר להורטי באפריל 1943 בקלסהיים לא מנע את המשך המגעים בין נציגי ממשלת הונגריה לבין נציגים אמריקנים ובריטים. מגעים אלה הגיעו לשיאם בקיץ 1943 בסידרה של פגישות בין נציגי הונגריה ובריטניה, שהתקיימו באיסטנבול. ב-9 בספטמבר, יום לאחר שהמרשל האיטלקי פייטרו באדוליו (Badoglio) חתם על הסכם שביתת נשק עם בעלות הברית, חתמו נציגי הונגריה ובריטניה על הסכם, אשר לפיו התחייבה ממשלת הונגריה לנתק בהדרגה את הקשרים הצבאיים והכלכליים עם גרמניה, להיכנע ללא כל תנאי לצבאות בריטניה וארצות-הברית, אשר הגיעו לגבולות הונגריה, ולסייע להם

3. ג'ראלד פלמינג, היטלר ו"הפיתרון הסופי", ירושלים תשמ"ו, עמ' 134-135; ברהם, מדיניות של רצח-עם, עמ' 241; Nicholas Kallay, *Hungarian Premier*, London: 118-119, pp. (להלן: קאלאי) 1954.

4. תזכיר של משרד החוץ ההונגרי שהוכן לקראת המפגש בקלסהיים, בתוך: 241-243, pp. *The Confidential Papers of Admiral Hoty*, Budapest 1965, עמ' 249-250; ברהם, מדיניות של רצח-עם, עמ' 242-245. על הלחצים, שהפעילה גרמניה על ממשלת הונגריה במחצית השנייה של 1942 לפתור את "הבעיה היהודית", ראה: (ed.: ראה) *The Destruction of Hungarian Jewry* (ed.: R.L. Braham), New-York 1963, vol. 1, Doc. 46-51, pp. 86-95, Doc. 66, p. 126, Doc 70-80, p. 135-162, Doc. 83, 84, pp. 168, 170, Doc. 86, 87, pp. 175, 183, Doc. 90, p. 190.

במלחמה נגד גרמניה.⁵

אולם קאלאי ביקש להימנע מקרע גלוי עם גרמניה, אשר יוביל על פי הערכתו לכיבושה של הונגריה. על פי דרישתו ניאותרו בעלות הברית לא לפרסם את פרטי ההסכם עד שיגיעו צבאותיהן לגבולות הונגריה. זאת ועוד, בשל החשש מכיבוש גרמני, ובהתאם ל"מדיניות הנדנדה" שאימץ, המשיכה הונגריה ליצר עבור מכונת המלחמה הגרמנית ולאפשר לתחבורה הצבאית הגרמנית לעבור בשטחה.⁶

בהתאם לכך גם לא חולל קאלאי שינויים מרחיקי לכת במדיניות הפנים ההונגרית בכלל, וביחס כלפי הציבור היהודי בפרט. באופן רשמי נמשכה המדיניות האנטי־יהודית שאפיינה את השנים 1938–1941 – שנות הפריחה ביחסי הונגריה וגרמניה. בהמשך לקו שנקט בשנה הראשונה לכהונתו כראש ממשלה, לא פעל קאלאי גם ב־1943 לשינוי החוקים האנטישמיים, שנחקקו ביוזמת קודמיו בתפקיד, ובתקופת כהונתו יושם עקרון ה־*numerus nullus* לגבי היהודים ברוב שטחי הפעילות הכלכלית והאינטלקטואלית בהונגריה. בקיץ 1943 נענה קאלאי לדרישות הגרמנים ושלח כ־6000 יהודים מ"פלוגות העבודה" למכרות הנחושת בבור (Bor) שבסרביה, ואף שילב בנאומיו הצהרות אנטישמיות כנגד העוצמה היהודית בהונגריה.⁷

אף על פי כן, ההינתקות ההדרגתית של הונגריה מהתלות המוחלטת במדיניות החוץ הגרמנית, שאפיינה את שנות המלחמה הראשונות, ובעיקר השינוי שהסתמן ביחסה לבעלות הברית המערביות, חיזקו את תחושת הבטחון של היהודים בהונגריה. אומנם היקף השיחות החשאיות עם המערב וההסכם החשאי עם בריטניה בספטמבר לא היו ידועים לציבור ההונגרי, אך היה זה סוד גלוי, שהונגריה מנסה להיחלץ "מחיבוק הדוב" הגרמני ולשפר את יחסיה עם המערב.⁸

5. לפרטים על ההסכם בין בריטניה להונגריה, ראה: מקרטני, עמ' 185–186; פניו, עמ' 143–144.

6. מקרטני, עמ' 160–161, 186–187, 189.

7. יש לציין, כי למרות שקאלאי התנגד לאנטישמיות הגזענית, והחשש מפני תגובה גרמנית היווה ודאי גורם מרכזי בהימנעותו משינוי החקיקה הגזענית, הרי ההגבלות הכלכליות שהוטלו על היהודים תאמו את השקפת עולמו "האנטישמית המתונה" Bella Vago, "Germany and the Jewish policy of the Kallay government" (להלן: ואגו) *Hungarian Jewish Studies*, vol. 2, New York 1969, pp. 185–186, 196, 198–199 ברהם, מדיניות של רצח־עם, עמ' 330–337; מקרטני, עמ' 175.

8. ארכיון המשלחת הארצישראלית בקושטא, בית לוחמי הגיטאות, Z/1063/H-6 (להלן: ארכיון קושטא), 54, 18.7.43; מקרטני, עמ' 130, 133, 148; עדות יוסף קורנינסקי בישיבת לשכת מפי"י, 12.2.44, ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל (להלן: אמה"ע), 25/44 (להלן: עדות קורנינסקי).

תחושה זו התחזקה בעקבות הצהרותיו החד-משמעיות של קאלאי, כי "השאלה היהודית" היא עניין הונגרי פנימי, אשר יבוא על פתרונו בדרכים הומאניות בלבד, והתבטאויותיו התקיפות כנגד האנטישמים הקיצוניים בהונגריה, "אלה אשר אינם רואים אף בעיה אחרת בארץ זו פרט לבעיה היהודית"⁹. ב-1943, ובעיקר בקיץ ובסתיו, החלו אף להסתמן, אולי כפועל יוצא מהשאיפה להתקרב לארצות הדמוקרטיה, שינויים ראשונים במדיניות הפנים, ובכלל זה אף ביחס כלפי היהודים. קאלאי התיר מעט את מוסרות הצנזורה, ובעידודו והגברת פעילותן של מפלגות האופוזיציה השמאלית, אשר דרשו בין השאר את ביטול החקיקה האנטי-יהודית. הוא אף איפשר, למורת רוחם של הגרמנים ומפלגות הימין הקיצוני, חקירה לגבי הטבח בדלווידק (Delvidek),¹⁰ ובדצמבר 1943 הועמדו הקצינים האחראים לפשע לדין ונשפטו לתקופות מאסר ממושכות. העובדה שהמדיניות האנטי-יהודית הרשמית של ממשלת הונגריה לא נשתנתה לאלתר, נתקבלה בהבנה על-ידי מנהיגי יהדות הונגריה, כחלק ממדיניות תכסיסית הכרחית של קאלאי, שמטרתה למנוע הידרדרות נוספת ביחסים עם גרמניה, פן תוביל לכיבושה של הונגריה.¹¹

דומה כי ראשי השלטון ההונגרי אכן סברו כי ההתקרבות לבריטניה ולארצות-הברית מחייבת בין השאר שינוי ביחס כלפי הציבור היהודי. הורטי ואף קאלאי, אשר האנטישמיות היוותה חלק מהשקפת עולמם, האמינו בכוח היהודי העולמי, ובעיקר בהשפעתו במדינות הדמוקרטיה. כך, למשל, סיפר פרופסור אלברט סנט-ג'ורגי (Szent-Györgyi) לבני שיחו האמריקנים, שעמם נפגש באיסטנבול בראשית 1943, כי אחד המסרים העיקריים שביקש ממנו קאלאי להעביר לממשלת ארצות-הברית באמצעות השגריר האמריקני, לורנס שטיינהרט (Steinhardt), היה: שהוא אמנם נאלץ לשאת מדי פעם דברים נגד היהודים, אולם למעשה אין הוא עושה דבר נגדם, ואף נתן מקום מקלט ליהודים רבים. סנט-ג'ורגי הפריז מאוד במספר היהודים שחצו את גבולות הונגריה, וטען באוזני בני שיחו כי מספרם מגיע ל-70,000 נפש.¹²

9. קאלאי, עמ' 123.

10. בראשית ינואר 1942 נרצחו במחוז באצ'קה (Bac'ka) ובעיקר בעיר נובי סאד (Novi Sad) למעלה מ-3000 תושבים, רובם סרבים, במסגרת ה"סריקה" שערך הצבא ההונגרי במקום כנגד פטישינים. בין הנרצחים היו כ-700 יהודים, ראה: יוסף לוינגר, "ראשית המרי בבאצ'קה ורצח יהודים בסריקות משטריות, ינואר 1942", דפים לחקר תקופת השואה, מאסף, א (1979), עמ' 197-209; ראנדולף ל' ברהם, "הטבח בקאמנץ-פודולסק ובדלווידק", יד ושם, ט (1973), עמ' 119-129; מקרטני, כרך ב, עמ' 72-73.

11. ואגו, עמ' 198-220; ברהם, מדיניות של רצח-עם, עמ' 223, 362-363; מקרטני, עמ' 173, 175; ארכיון קושטא, 54, 18.7.43.

12. פניו, עמ' 123; ליוויה רוטקירכן, "יהודי הונגריה בתקופת השואה - סקירה כללית", הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה (עורכים: גוטמן, ואגו ורוטקירכן), ירושלים תשל"ז (להלן: הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה), עמ' 41.

המגעים החשאיים בין נציגי הממשל ההונגרי לבין ראשי התנועה הציונית

על רקע מאמצייה של הונגריה לשפר את יחסיה עם בעלות הברית הדמוקרטיות, נוצר מגע הדוק בין ראשי התנועה הציונית בכודפשט לבין אישים בממשל ההונגרי, ובעיקר במשרד החוץ. במרכז המגעים האלה עמד הקשר שיצרה ועדת העזרה וההצלה. עם נציגויות היישוב והארגונים היהודיים בארצות הנייטרליות, ובעיקר בקושטא. ההונגרים ביקשו לנצל את הקשר הזה ואת "הכוח" היהודי-ציוני הבינלאומי כדי לקדם את מגעיהם עם המערב. הפעילים הציונים ראו בעניין שגילו ההונגרים בקשריהם עם המערב, הזדמנות לשפר את מעמדה של התנועה הציונית ואת אפשרויות הקיום של הפליטים היהודים בהונגריה.

במגעים אלה עם אישים בממשל ההונגרי רב היה חלקו של ישראל קסטנר. במסגרת ועדת העזרה וההצלה מיעט קסטנר לעסוק בעזרה פעילה לפליטים, ב"טיוול", או בקשר השוטף עם הבלדרים, והתרכז בעיקר בפעילות פוליטית, הן במסגרת התנועה הציונית והן ב"קשרי חוץ", עם ראשי הציבור היהודי ועם אישים בממשל ההונגרי ובמפלגות האופוזיציה. חבריו ב"איחוד", ואף פעילים במפלגות ציוניות אחרות בכודפשט ובתנועות הנוער, אשר חסרו על פי רוב נסיון פוליטי, העריכו את נסיונו הפוליטי הרב (בעיקר כדובר לשעבר של הסיעה היהודית בפרלמנט הרומני), את כשרונותיו, את השכלתו הרחבה ואת מרצו הבלתי נלאה, וראו בו את האדם המתאים לנהל את "הפוליטיקה הגבוהה"¹³.

קסטנר גילה עניין רב בפוליטיקה ההונגרית והיה מצוי היטב בנבכייה. על כך יעיד תזכיר מפורט ששלח למשלחת הארצישראלית בקושטא ביולי 1943, זמן קצר לאחר שובו לכודפשט מפלוגת העבודה, אליה גויס בתחילת השנה. במכתב נמסרו פרטים שונים על המצב הפוליטי בהונגריה: תיאור המפלגות השונות מימין ומשמאל, כוחן והשקפת עולמן, והערכה לגבי מצבה המדיני של הונגריה בקיץ 1943. קסטנר מסר כי פוליטיקאים הונגרים רבים, אשר מספרם הולך וגדל מיום ליום, ובהם אף ראש הממשלה קאלאי, סבורים כי גרמניה תפסיד בסופו של דבר במלחמה. הוא אף ידע לספר על נסיונותיהם למצוא קשר אל המערב, אולם העריך כי במצב הנוכחי תתקשה הונגריה להתנתק מ"הציר"¹⁴.

חברי המשלחת הארצישראלית בקושטא ידעו היטב, כנראה אף יותר ממה שהיה ידוע לפעילים הציונים בכודפשט, על נסיונותיה של ממשלת הונגריה לקיים מגעים עם בעלות הברית הדמוקרטיות. בקיץ 1943 התנהלו שיחות בין

13. עדות שפרינגמן, המרכז לתיעוד היסטורי באוניברסיטת חיפה (להלן: המרכז לתיעוד), H3C21/5; ראיונות של המחבר עם סטיבן זיגפריד) רוט, 12.12.87 (להלן: עדות רוט); עם דב וייס, 20.9.88; ועם פרץ רבס, 23.4.88; יואל ברנד, כשליחות נידונים למוות, תל-אביב 1957 (להלן: ברנד), עמ' 17-18.

14. ארכיון קושטא, 54, 18.7.43.

נציגים הונגרים לנציגים בריטים, בעיקר בתורכיה, וחברי ה"משלחת", אשר עמדו בקשרים הדוקים עם אחדים מאנשי הביון הבריטי בקושטא, ודאי שמעו מהם פרטים על שיחות אלה. לפעילים בבודפשט הם כתבו, כי ינסו לנצל מידע זה כדי לנסות ולשפר את יחסה של ממשלת הונגריה ליהודים בכלל ולפליטים בפרט:

[...] אולי תצליחו לבוא בדברים עם השלטונות שלכם שירשו לפליטים החדשים שיבואו עכשיו מדקס [סלובקיה] שיכנסו למחנה אחד או שניים והוא יתקיים על חשבון ההוצאות של היהודים. [...] ידוע לנו כי השלטונות שלכם מחפשים דרכים ללבבות ידידינו המדיניים, ועובדה זו יכולה להיות נקודת מוצא להטבת יחסם של אנשי השלטונות שלכם לענין היהודי. זו היתה יכולה להיות העזרה הטובה ביותר לאנשי דקס.¹⁵

באותה תקופה, קיץ 1943, החלו מגעים בין הפעילים הציונים לבין פקידים בכירים במשרד החוץ והפנים ההונגריים, והם נמשכו עד לפלישה הגרמנית. על פי עדותו של קסטנר, יזמו הציונים את הקשר עם אלדאר סגדי־מאסאק (Sze-gedy Maszák), לאחר שהלה התמנה לעמוד בראש המחלקה המדינית של משרד החוץ ביולי 1943, במסגרת סבב מינויים שנועד לחזק את תומכי השלום הנפרד.¹⁶ לאנשי שירות הריגול הנגדי ההונגרי, אשר אף הם ביקשו לקדם את המגעים עם המערב, היה מידע רב על הקשר שבין הציונים בבודפשט לבין קושטא. הם אף ידעו, כנראה מפי בונדי גרוס, אחד הבלדרים העיקריים של הוועדה, ששירת בעת ובעונה אחת גם את שירותי הריגול הגרמניים וגם את הביון ההונגרי, כי שפרינגמן הוא מפעיל הבלדרים. סביר להניח כי מידע זה הגיע גם אל אנשי משרד החוץ, וסגדי־מאסאק וחבריו סברו אפוא כי הידוק הקשר עם הציונים יכול לסייע בקידום המגעים עם בעלות הברית, ובעיקר עם הנציגים הבריטים בתורכיה.¹⁷

במגעים השונים עם אנשי משרד החוץ השתתפו, כנראה לסירוגין, יושב־ראש ההסתדרות הציונית, אוטו קומוי, שהיה בעל קשרים הדוקים בצמרת השלטון ההונגרי, קסטנר, ארנו סילאג'י מהשומר הצעיר; ושני אנשי "איחוד" נוספים

15. ארכיון קושטא, 393, 3.6.43.

16. האמת של קסטנר, דין וחשבון של ועדת ההצלה היהודית בבודפשט, 1942-1945, נמסר עליידי ד"ר ישראל קסטנר, תרגם לעברית על פי צילום של כתב־היד המקורי: בנימין גת־רימון, בהוצאת האגודה להנצחת זכרו של ד"ר ישראל קסטנר ו"ל, ללא תאריך (להלן: דו"ח קסטנר), עמ' 63-64; מקרטני, עמ' 164; יוסף קורנינסקי, כשליחות חלוצים, בית לוחמי הגיטאות והקיבוץ המאוחד, תשל"ט (להלן: קורנינסקי), עמ' 165.

17. על שירות הריגול הנגדי ההונגרי והקשר הבלדרי ראה בהרחבה אצל: שטאובר, עמ' 63-55.

מקלוז', פעילים בולטים בתנועה הציונית בטרנסילבניה – הלל דנציג וד"ר ארנו מרטון.

בשיחותיהם עם סגד־מאסאק, ובעיקר עם נציגו דיניש נמאשטוטי (Nemes-toty), העלו הפעילים הציונים הצעות שונות אשר נגעו לקיום היהודי בהונגריה בכלל ושל הפליטים בפרט, וכן לשיפור מעמדה ויכולת פעילותה של התנועה הציונית בהונגריה. ההצעות כללו בין השאר: שיפור בתנאי השירות הקשים של אנשי "שירות העבודה"; הענקת מעמד חוקי לפליטים היהודים, והוראות מפורשות לשומרי הגבול ההונגרים להימנע מלירות בפליטים החוצים את הגבול; מתן היתר להסתדרות הציונית לפעול בכל רחבי המדינה, להוציא שבועון ציוני ולחדש את פעילותן של תנועות הנוער הציוניות ואת נקודות ההכשרה. על פי בקשת אנשי משרד החוץ ההונגרי הכינה ההנהגה הציונית תזכיר מפורט על מצב היהודים בהונגריה. הוא חובר על־ידי סילאגי ופורטו בן, בין השאר, גילויי האנטישמיות הקשים בהונגריה. בתיאום עם משרד החוץ הועבר התזכיר לקושטא ונמסר על־ידי השליחים הארצישראלים לנציגי בעלות הברית.¹⁸

הפעילים הציונים נתבקשו על־ידי אנשי משרד החוץ ההונגרי להשתמש בקשריהם עם קושטא ולהביע בפני בעלות הברית את תמיכתם במדיניות החוץ הזוהירה של קאלאי – "מדיניות הנדנדה", המקנה בטחון ליהודי הונגריה – ובעיקר להשפיע עליהם להימנע מהפצצת בודפשט. הרקע לפניו זו היה המבוי הסתום שאליה הגיעו השיחות בין נציגי הונגריה לבריטניה, שהתקיימו בתורכיה. קאלאי סירב לנקוט כל יוזמה העולה לגרום לכיבושה של הונגריה על־ידי הגרמנים. הבריטים איימו כי יפציצו את בודפשט אם המפעלים בעיר ימשיכו ליצר עבור מכונית המלחמה הגרמנית.¹⁹

בקשת אנשי משרד החוץ ההונגרי נענתה במלואה, ובסוף אוגוסט נשלח מבודפשט להנהלת הסוכנות היהודית מכתב בחתימת ידו של קומוי, בתפקידו כיושב־ראש ההסתדרות הציונית בהונגריה. במכתב, אשר הועבר לקושטא על־ידי דיפלומט הונגרי, נתבקשו ראשי הסוכנות היהודית להבהיר לבעלות הברית, כי רק מדיניותו של קאלאי יכולה להבטיח את שלום היהודים עד סוף המלחמה. קומוי הדגיש כי להפצצת בודפשט על־ידי בעלות הברית, או למינוי ממשלה אשר תנהל מדיניות גלויה נגד הגרמנים ותגרום בכך לכיבוש הונגריה, עלולות להיות השלכות מסוכנות ביותר על המשך הקיום היהודי בהונגריה.²⁰

על החשיבות שייחסה ממשלת קאלאי ליכולת ההשפעה היהודית בקרב בעלות

18. דו"ח קסטנר, עמ' 64; מרדכי אריאלי (עורך), נתן אוטו קומולי, קווים לדמותו, תל־אביב 1970, עמ' 12; רפי בן־שלום, נאבקנו למען החיים, תל־אביב 1978 (להלן: בן־שלום), עמ' 17; ארכיון תולדות ההגנה, 14/62/407.

19. דו"ח קסטנר, שם; מקרטני, עמ' 172–173.

20. דו"ח קסטנר, שם; ארכיון תולדות ההגנה, 14/62/407 א.

הברית הדמוקרטיות ניתן ללמוד גם מהעובדה הבאה: באותו חודש שבו נשלח מכתבו של קומוי להנהלת הסוכנות היהודית נתבקשו ראשי הציבור היהודי בהונגריה, על-ידי קאלאי עצמו, לכתוב תזכיר בעל תוכן דומה למנהיגים היהודים בארצות-הברית ובבריטניה. המכתב הועבר על-ידי שליח אישי של קאלאי לשווייץ.²¹

זאת ועוד, נציג ממשלת הונגריה אף הציע, כנראה באמצעות השליחים הארצישראלים בקושטא, שהסוכנות תשגר נציג לבודפשט. עובדה זו מתבררת מתעודה הנמצאת בגנזי ארכיון ההגנה. זהו תזכיר המתאר את מערכת היחסים שהתפתחה בין הממשל ההונגרי לבין ראשי התנועה הציונית בבודפשט. אין הוא נושא תאריך וחתומה, אולם על פי תוכנו סביר להניח כי הוא חובר בסוף 1943 או בראשית 1944 על-ידי אנשי המחלקה המדינית של הסוכנות. בתזכיר הומלץ: א. לקבל את ההצעה ו"לנצל את העובדה שממשלת הונגריה מייחסת השפעה כה רבה לתנועה הציונית", כדי לנסות ולבחון כבר עכשיו את אפשרויות ההגירה היהודית מהונגריה לאחר המלחמה.

ב. לאתר את הצרכים הדחופים ביותר של יהודים בהונגריה, כדי להכין להם תוכנית עזרה לאחר המלחמה במסגרת UNRRA.

התזכיר חובר זמן לא רב לפני הפלישה הגרמנית, אשר מנעה כל נסיון להוציא הצעות אלה אל הפועל.²²

בסתיו 1943 בישרו חברי ועדת העזרה וההצלה לקושטא על התקדמות ניכרת במגעים עם אנשי הממשל ההונגרי בשאלת שיפור מעמדם של הפליטים היהודים בהונגריה והענקת מעמד לגאלי לפעולותיה של התנועה הציונית בפּרובינציות. זמן קצר אחר כך נתן משרד הפנים את אישורו לפעילותה של התנועה הציונית, לא רק בבודפשט אלא בכל הונגריה, והתיר מחדש את פעילותן של תנועות הנוער הציוניות. "לדעתי לגאליות זו אינה באה כלפינו, אלא כלפי העולם החיצוני, כלפי בעלות הברית, ואנחנו צריכים להפיק מזה תועלת מכסימלית", אמר יוסף קורנינסקי בעדותו לפני לשכת מפא"י בתחילת פברואר 1944, זמן קצר לאחר בואו מהונגריה לארץ.²³

הקשרים בין הפעילים הציונים לבין אישים בממשל ההונגרי, אנשי משרד החוץ ופקידי משרד הפנים, אשר בראשו עמד פרנץ קרסטש-פישר (Ferenc Ke-resztes-Fischer) – מתנגד מושבע ועקבי לקשר עם גרמניה ולמדיניות האנטי-יהודית – נמשכו ואף התהדקו בראשית 1944. על אופיים של קשרים אלה ועל החשיבות שייחסו להם השליחים הארצישראלים בקושטא, ניתן ללמוד מהפרשה הבאה: בעיתון *Journal d'orient* שהופיע בתורכיה בשפה הצרפתית, פרסם

21. מקרטני, עמ' 173.

22. ארכיון תולדות ההגנה, 14/62/407א.

23. ארכיון קושטא, 163, 252, 255, 505, 28.11.43, 2.3.44, 13.3.44, 23.2.44; עדות רוט; עדות קורנינסקי.

כותב יהודי מאמר בקורת קשה נגד ממשלת הונגריה, ובכלל זה כנראה גם לגבי מדיניותה כלפי היהודים. המאמר עורר תרעומת קשה בקרב אנשי משרד החוץ ההונגרי והדברים הובאו על-ידי קומוי לידיעתם של חברי "המשלחת". בתשובתם כתבו השליחים לקומוי כי יפנה את תשומת לבם של "אנשי השררה" בהונגריה לעובדה, שהעיתון אינו ציוני או יהודי, למרות שהכותב הינו יהודי. הם אף הוסיפו כי נפגשו עם בעל העיתון, הסבירו לו את העובדות האמיתיות על מדיניותה של הונגריה, וקיבלו את הרושם שדבריהם יילקחו בעתיד בחשבון.²⁴

במהלך 1943 ובראשית 1944 התהדקו גם הקשרים בין הפעילים הציונים בבודפשט לבין ראשי תנועות האופוזיציה השמאלית בהונגריה, שהיתה מורכבת ממפלגת האיכרים הועירים ובעיקר מהסוציאלי-דמוקרטים. מפלגות אלה התחזקו באותה התקופה ואף הגיעו לכלל שיתוף פעולה ביניהן. גם במגעים אלה רב היה חלקו של קסטנר, והם היוו למעשה המשך לקשר שהיה קיים בין "האיחוד" לבין הסוציאלי-דמוקרטים עוד ב-1941. בשיחות עם ראשי הסוציאלי-דמוקרטיה ההונגרית, אנה קיתלי (Kéthly), איליש מונוש (Monus), ואחרים, נדונו דרכים לשיתוף פעולה במאבק נגד התנועות הפאשיסטיות, עתידה של הונגריה לאחר המלחמה, ובעיקר דרכים לפתרון "השאלה היהודית". בשיחות אלה מסר קסטנר למנהיגי השמאל גם מידע מפורט על השמדת היהודים באירופה (ראה להלן).²⁵

קשר קבוע היה קיים גם עם עיתונאים מעיתוני האופוזיציה השמאלית, כגון: "נפסאווה" (Népszava) ו"מאדיאר נמזט" (Magyer Nemzet) ואחד מהם, מיקלוש וושלני, אף סייע לקסטנר להוציא אל הפועל תוכנית להברחת פליטים יהודים כשבויי מלחמה. לקסטנר נודע, כנראה מאישי ממשל שעמם עמד בקשר, כי במסגרת מאמציה להדק את הקשרים עם המערב מקיימת ממשלת הונגריה בחשאי ארגון אשר מטרתו להבריח שבויי מלחמה של בעלות הברית שהצליחו להגיע להונגריה אל הפרטיזנים של טיטו ביוגוסלוויה. קסטנר ביקש מוושלני לסייע לו לקבל את הסכמת ההונגרים לצרף גם פליטים יהודים, אשר מסיבות שונות היה הכרח להוציאם מהונגריה. וושלני, אשר עמד בקשרי ידידות הדוקים עם קסטנר וחש כלפיו הערכה רבה ("...לעולם אהיה אסיר תודה לגורל על כך שזימנני להכיר אדם מצוין זה ושנפל בחלקי הכבוד לבוא עמו במגע של ריעות זמן ממושך"), פנה לשר הפנים קרסטש-פישר, והלה הסכים להוציא פליט אחד או שניים בכל חודש בדרך זו.²⁶

24. עדות רוט; ארכיון קושטא, 505, 23.2.44.

25. דו"ח קסטנר, עמ' 64; עדות רוט.

26. "עדות מיקלוש וושלני על חלקו של ד"ר י' קסטנר במבצע הברחת פליטים", נספח

למאמרה של ליוויה רוטקירכן, "כיצד היתה הונגריה מחסה לפליטי אירופה", יד ושם, ז

(1968), עמ' 133-136; דו"ח קסטנר, עמ' 64.

נוכח סכנת הכיבוש הגרמני

בסוף 1943 גבר החשש בקרב פעילי ועדת העזרה וההצלה וחברי תנועות הנוער מפני פלישה גרמנית. חשש זה נבע בעיקר מההתרחשויות שאירעו באיטליה בספטמבר, ומההנחה כי גרמניה תנסה למנוע בעוד מועד נסיון הונגרי לאמץ את דרכו של בדוליו. כבר ב-9 בספטמבר, תחת הרושם של האירועים באיטליה, הביע קסטנר במכתב לווניה פומרנץ את חששו מהשפעת האירועים האלה על הונגריה, וציין כי השאלה המכרעת כיום היא: "האם וכיצד אפשר יהיה למנוע את התערבות האשכנזים".²⁷

בואם של שליחים גרמנים שונים לבודפשט – אנשי משרד החוץ או הס"ס – אשר ביקשו לעמוד מקרוב על הלוח הרוחות בקרב אנשי השלטון ההונגרי, ושמעות שנפוצו בעיר על ההכנות שעושים הגרמנים בגבול עם הונגריה, הגבירו ביתר שאת את החשש מפני פלישה קרובה: "מורגשת באוויר מתיחות בין ארץ זו והצורך. בימים האחרונים בקרו פה כמה אורחים של הצורך עם דרישות מסוימות. הם מתחילים כנראה לפקפק בנאמנות של מדינה זו. וסוף סוף העמידו את הממשלה הנוכחית בפני השאלה: הלנו או לצרינו", כתב קורנינסקי לקושטא במחצית אוקטובר. יואל ברנד הביע את חששו כי גורל יהודי הונגריה עלול להיות כגורל היהודים בשאר ארצות אירופה, וחששות דומים מפני פלישה אפשרית, ובעיקר הסכנה הצפויה כתוצאה מכך ליהודי הונגריה, הובעו גם על-ידי פעילים ציונים אחרים במכתבים שנשלחו לקושטא באותה התקופה.²⁸

האם נעשו הכנות מעשיות על-ידי ועדת העזרה וההצלה ופעילי תנועות הנוער לקראת אפשרות של פלישה גרמנית, ובעיקר נוכח משמעותו של האסון שטומן בחובו כיבוש גרמני לגבי המשך קיומו של הציבור היהודי בהונגריה?

במכתבים לקושטא הוצגו אומנם תוכניות שונות לקראת אפשרות של פלישה, כגון: נסיון להשיג זהות נוצרית לכל החברים, בריחה לרומניה או הצטרפות לפרטיזנים של טיטו. תוכניות אלה, וגם שאלת השגת נשק והכנת בונקרים, אף נדונו בכנס מיוחד של נציגי כל תנועות הנוער שנערך בדצמבר 1943, ואשר בו התריע קסטנר על אפשרות של פלישה גרמנית. בהשפעת הפליטים שהגיעו מפולין בסוף 1943, החלו אימונים ראשונים בנשק בקרב חברי תנועות הנוער, ואף הוכנו בונקרים אחדים בכפרים בקרפטורוס. נציגי היישוב בקושטא ובג'ווה נתבקשו על-ידי חברי הוועדה בבודפשט להקצות כספים מיוחדים לפעולות אלה. פעולה נוספת שנעשתה על-ידי תנועות הנוער כהכנה לקראת פלישה אפשרית, היתה לשלוח נציגים לפרובינציות כדי להזהיר את מנהיגי

27. ארכיון קושטא, 110, 9.9.43.

28. ארכיון קושטא, 116, 126, 128, 142, 20.9.43, 15.10.43, 12.11.43; אמה"ע, חטיבת מחלקת הגולה והחלוצ, חטיבה 2, 30-50, 19.11.43; פניו, עמ' 151-154; מקרטני, עמ'

הציבור היהודי מפני הסכנה הצפויה. אזהרות אלה נדחו על פי רוב כשמועות שווא, והשליחים נדרשו בתקיפות לא לזרוע בהלה בקרב הציבור.²⁹ אף על פי כן, דומה כי המנהיגות הציונית בבודפשט בכלל, וועדת העזרה וההצלה בפרט, לא עסקו באופן מאורגן ויסודי בהכנות לקראת פלישה גרמנית. למרות ההצעות השונות לא גובשה תוכנית פעולה מוגדרת, אשר היתה אמורה לצאת אל הפועל עם כניסת הגרמנים לבודפשט. מהעדויות השונות מתברר, כי למרות המודעות שהיתה לפעילים הציונים בבודפשט לאפשרות של כיבוש, ובעיקר לסכנת השמדה, הרי ב־19 במאָרס היו רובם, ובכלל זה גם קסטנר, שהתריע כמה חודשים לפני כן על הסכנה, מופתעים ובלתי מוכנים.³⁰ נראה כי המנהיגות הציונית הושפעה מהאווירה הכללית שרווחה בבודפשט בראשית 1944. היתה זו אווירה של סוף מלחמה. נצחונן של בעלות הברית נראה ודאי. הגרמנים לא פלשו בסוף 1943, ובצמרת השלטון ההונגרי העריכו כי כעת, נוכח ההתקדמות הסובייטית לכיוון הקרפטים, יבקשו הגרמנים להימנע מקרע עם ההונגרים, העלול לפגום במאמץ ההגנה בגבולות המזרחיים ויהיה פגיעה נוספת בתדמיתו של "הציר", הן בעיני בעלות בריתה של גרמניה והן בעיני האויב. הערכה זו, ככל שהיא נראית נאיבית לאחר מעשה, נראתה כקריאה מפוכחת של מדיניות הגרמנים, אפילו מספר ימים לפני הפלישה. יהודים והונגרים כאחד האמינו כי קאלאי יצליח להוביל את הונגריה בשלום אל סוף המלחמה, ולתקווה זו היו שותפים אף ראשי התנועה הציונית, חברי ועדת העזרה וההצלה וחברי תנועות הנוער. יוסף שפר, מראשי מכבי הצעיר, כתב על "השאננות היחסית, שהיתה קיימת אפילו בין חברי תנועות הנוער" בתקופה שקדמה לכיבוש:

[...]קיננה תקוות שווא בלב רבים, שאולי האסון לא יגיע להונגריה. היו גורמים רבים שטיפחו תקוות שווא. מתקפת הקיץ הרוסית הגדולה, שדחפה

29. ארכיון קושטא, 108, 116, 128, 9.9.43, 20.9.43, 15.10.43; אמה"ע, שם; ארכיון מורשת, D.1/65 א, 28.10.43; עדות בכתב של אברהם קרני, 19.1.89, נמסרה לד"ר דינה פורת; ראיון של המחבר עם יוסף באומר, 7.6.88; עדות משותפת של פעילי המחתרת החלוצית בהונגריה, המרכז לתיעוד H3C59; עדות משותפת של חברי השומר הצעיר, שם, H3C22/3; עדות פרץ רבס, שם, H3C27; שיחה של המחבר עם אורי קליין, 8.8.90; קורנינסקי, עמ' 191-192; בן-שלום, עמ' 23, 26-27; Robert Rozett, "The Relationship Between Rescue and Revolt, Jewish Rescue and Revolt in Slovakia and Hungary during the Holocaust", Thesis submitted for the degree "Doctor of Philosophy" to the Hebrew University of Jerusalem 1987, pp. 77-78. אשר כהן, המחתרת החלוצית בהונגריה, תל-אביב תשמ"ד (להלן: כהן), עמ' 72-73, 97-96.

30. עדות משותפת של פעילי המחתרת החלוצית בהונגריה (מפגש שני ושלישי), המרכז לתיעוד H3C59; כהן, עמ' 85-87.

את הגרמנים אל מעבר לדנייפר, ההתמוטטות המוחלטת של חזית אפריקה והפלישה של בעלות הברית לאיטליה, השמועות על משא ומתן חשאי בין ממשלת קאלאי ומעצמות המערב – כל אלה יצרו את האשליה, כי תורה של יהדות הונגריה לא יגיע. יש ליחס לכל זה את העובדה, כי למרות הידע המפורש על מה שעלול להתרחש, ההכנות היו יותר נפשיות וכוללניות מאשר מעשיות ומפורטות. [הדגשה שלי – ר"ש].³¹

השפעה רבה בהקשר זה היתה, ככל הנראה, לשיפור הרב שחל במעמדה של התנועה הציונית: ראשי התנועה נהנו מיוקרה שלא ידעו כמותה בקרב צמרת המדינה ההונגרית. לתנועות הנוער ניתנה לגאליזציה; הסניפים בפרובינציות הלכו והתחזקו, וחל שיפור ניכר באפשרויות הקיום של הפליטים חברי התנועות. דומה כי הפעילות הערה בהווה דחקה את החששות מפני העתיד. ועדת העזרה וההצלה הפנתה את עיקר הכספים לנסיונות "הטיול" ולעזרה לפליטים, ופעולות אלה נמשכו עד לכיבוש.³²

חשש מפני פלישה גרמנית להונגריה הובע גם במכתביהם של חברי "המשלחת" בקושטא לפעילים ציונים בכודפשט. אולם ההערכה לגבי אפשרות זו לא היתה חד-משמעית, ובמכתבים השונים שבה ועלתה התקווה כי הקיבוץ היהודי בהונגריה ואלפי הפליטים יינצלו מהגורל שפקד את שאר הקהילות היהודיות באירופה. ב־23 באוקטובר הביע בדר את חששו מפני העתיד, במכתב להנהגת השומר הצעיר בהונגריה:

בתקופה זו בין השמשות, גורל היהודים בארצכם הרי עדיין לא נחתך, ואת התקוות המבוטטות כי ינתן לאחינו להחזיק מעמד עד יעבור הזעם – מחזיר פחד איום שעוד עלולים אנו לשותת את קובת האסון עד תומו גם אצלכם. התכווננו להיות זהירים והתכווננו להיות חזקים. [מודגש במקור]

אך למרות החשש הכבד המובע במכתב, הפציר בדר יומיים קודם לכן בחברי תנועתו בסלובקיה לחצות את הגבול להונגריה, כי "הרי מבוססת התקווה כי אולי בכל זאת אצל מיקלוש [הונגריה] יהיה אחרת". ההיטלטלות בין החשש מפני פלישה גרמנית מחד גיסא לבין התקווה העזה כי יהודי הונגריה יינצלו ככלות הכול, מאידך גיסא, בולטת במכתבם של חברי המשלחת לוועדת העזרה וההצלה במחצית ינואר 1944:

ובינתיים אנו בסערה של תמורות מדיניות. סוף ההיאבקות בטוח, והוא לזכותנו. חרד הלב רק לתקופת הביניים. אולי תשחק לנו השעה ויישמר

31. יוסף שפר, "הנהגת המחרת החלוצית בהונגריה", הנהגת יהודי הונגריה כמבחן השואה, עמ' 139–140.

32. עדות שושנה ברזל, המרכז לתיעוד, H3C19/6; מקרטני, עמ' 221, 230; ראיונות של המחבר עם יוסף באומר, 7.6.88 ועם זיגפריד רוט, 12.12.87.

קיבוץ היהודים ממדינתכם ושרידי יהדות פולין ויתר הקיבוצים שמצאו מקלט־מה במדינתכם.³³

חששם של השליחים הארץ־ישראלים מפני פלישה בא לידי ביטוי בעיקר בהוראה שהעבירו בפברואר 1944 לבודפשט, להקים ועד לענייני הגנה. נראה כי סוגיה זו נדונה כבר קודם לכן בבודפשט במפגשים בין־תנועתיים ובמסגרת ועדת העזרה וההצלה. חברי השומר הצעיר קיימו בינואר דיון עקרוני בשאלה זו, בעקבות דרישה של חייקה קלינגר, שהגיעה באותה התקופה עם שרידי התנועה מזוגלמביה, להגדיר בבירור את דרך התגובה של התנועה, אם תתחולל בהונגריה שואה: "האם הגנה, כלומר התגוננות פעילה עם נשק ביד, או הצלה, היינו שימוש בכל האמצעים להציל חיי אדם." חייקה תמכה במאבק המזוין כדרך תגובה אפשרית יחידה למדיניות ההשמדה הטוטאלית. לעומתה סבר רפי בן־שלום כי במקרה של כיבוש יש לנקוט במדיניות הצלה: "למען קיום ישות האומה כה רבה חשיבותו של כל יחיד עד שכל מעשה גבורה היסטורי אינו מוצדק ואינו מותר." באותו חודש כתבו יואל ברנד ופרץ רבס לקושטא, כי הם מבקשים תמיכה מיוחדת כדי לקדם את נושא ההגנה, ואף החלו, כאמור לעיל, פעולות אחדות בתחום האימון בנשק והכנת בונקרים. אולם אלה היו ספוראדיות בלבד ובכל מקרה לא נעשה מאמץ ארגוני משותף בתחום זה.³⁴

ההוראה להקים את ועד ההגנה הופנתה אל משה שוויגור ואל נציגים שונים של תנועות הנוער, וצורף אליה סכום של 15,000 דולר. נראה כי לא בכדי נמנעו חברי "המשלחת" מלהעביר את ההנחיה לוועדת העזרה וההצלה. מטרתם היתה להקים את ועד ההגנה כמסגרת נפרדת מוועדת העזרה וההצלה, כדי לאפשר שחברים מהתנועות השונות, אשר חלקו על דרך פעילותם של חברי "האיחוד", יצטרפו אליו.

אומנם שוויגור, שמונה על־ידי השליחים הארצישראלים למפקד ההגנה בהונגריה, היה אף הוא איש "איחוד", וחתימתו הופיעה על מכתבי הוועדה, אך הוא לא נטל חלק בוויכוחים המרים בין התנועות, וזכה להערכה רבה בקרב הזרמים השונים. רפי בן־שלום כתב בזכרונותיו, כי בניגוד לשאר אנשי "האיחוד", אשר לא זכו לאהדה יתרה בקרב אנשי השומר הצעיר, "היה בתוכם אחד אותו הערצנו כולנו ללא סייג; היה זה משה שוויגור [...] הוא היה איש האידיאולוגיה, לא מדינאי כי אם אידיאליסט." את ההחלטה למנות את שוויגור למפקד ההגנה קיבלו חברי "המשלחת", כנראה, בעקבות שיחות שניהלו עם חברים מתנועות הנוער, שעברו בראשית 1944 בקושטא בדרכם לארץ. נראה כי חברי "המשלחת" סברו כי כתוצאה מהאמון שזכה לו שוויגור בקרב התנועות

33. ארכיון קושטא, 486, 15.1.44; ארכיון מורשת, D.1.735.3, D.1.735, 23.10.43, 21.10.43.

34. ארכיון קושטא, 207, 257, 18.1.44, 13.3.44; בן־שלום, עמ' 26; דו"ח קסטנר, עמ' 67.

השונות, יעלה בידו לארגן את ועד ההגנה כמסגרת כלל-תנועתית ולקשר בינו לבין ועדת העזרה וההצלה. יש לציין כי חבריו של שוויגר ב"איחוד" סברו כי התפקיד אינו הולם את אופיו, ואף שוויגר עצמו, על פי עדותו של ברנד, הופתע מהמינוי ואף קיבלו כהלצה.³⁵

קשה לדעת כיצד הגדירו לעצמם חברי "המשלחת" בקושטא את מטרות ועד ההגנה. במכתב הראשון ששלחו בנושא זה ב־8 בפברואר, ובמכתב נוסף ששלחו לשוויגר ולנציגי תנועות הנוער ארבעה ימים לפני הפלישה, כלומר כעבור 5 שבועות, לא הועברו כל הנחיות מוגדרות לגבי יעדיו. הם ציינו כי "פרטי הדברים, ארגונים, דרכי הגשמתם – תלויים בתנאים בהם הנכם נתונים, וביוזמה ונכונות שתהיה למשפחתנו [התנועה הציונית בהונגריה]." ייתכן כי חברי "המשלחת" ביקשו למעט ככל האפשר מעיסוק בכתב בשאלה זו. אולם בכל מקרה, נראה כי הוא לא תפס מקום מרכזי בדיוניהם לגבי הונגריה באותה התקופה. פרט לשני המכתבים שהוזכרו לעיל אין הסוגיה מוזכרת אף לא ברמז בשום מכתב נוסף. לעומת זאת הפעילה קושטא באותה התקופה לחץ רב על ועדת העזרה וההצלה להרחיב את פעולות "הטיול", ונראה כי עובדה זו מעידה על התקווה, כי הונגריה תמשיך להוות גם בעתיד מקום מקלט בטוח לשרידי השואה מפולין ומארצות אחרות.³⁶

ייתכן כי ההוראה להקים ועד הגנה קשורה בתוכנית אשר התגבשה בסוף 1943 ובתחילת 1944, בין נציגי הסוכנות לאנשי השירות החשאי הבריטי, לשגר צנחנים ארצישראליים לרומניה ולהונגריה. על פי התוכנית אמורים היו השליחים לצנוח ביוגוסלביה ומשם לחצות את הגבול להונגריה, בעזרתם של הפרטיזנים של טיטו. ההנחה היתה שבכודפשט הם יזכו לעזרה מהפליטים החלוצים, אשר הם "בעלי נסיון נרחב בהתחמקות מחוקים ופיקוח משטרה, ברכישת תעודות וכו'". ברנד כותב בזכרונותיו, כי במסגרת ההוראה להקים את ועד ההגנה הוטל על שוויגר להתקין תעודות בשביל אנשים שיצנחו ביוגוסלביה, ואשר יעברו את הגבול בעזרת הפרטיזנים של טיטו, ולהודיע על כתובת בקירבת הגבול, אשר ממנה ניתן יהיה להעבירם לכודפשט. גם קסטנר מציין כי התקבלה הודעה מקושטא, שבפברואר "גיעו קצינים אחדים של ההגנה הארצישראלית". נראה כי חברי המשלחת בקושטא ביקשו להקים את ועד ההגנה גם כהכנה לקראת קליטת הצנחנים שיגיעו להונגריה.³⁷

35. ארכיון קושטא, 497, 498, 8.2.44, 9.2.44; ברנד, עמ' 44; ראיונות של המחבר עם פרץ רבס, 23.4.88; ועם הנזי ברנד, 13.3.88; בן-שלום, עמ' 36.

36. ארכיון קושטא, 498, 524, 9.2.44, 15.3.44.

37. ארכיון תולדות ההגנה, 14/62/407א; ברנד, עמ' 44; דו"ח קסטנר, עמ' 67; יואב גלבר, תולדות ההתנדבות, ירושלים תשמ"ג, עמ' 162-163.

החשש שרווח בקרב הפעילים הציונים בכלל, וחברי ועדת העזרה וההצלה בפרט, מפני פלישה גרמנית, מעורר שאלה עקרונית נוספת. האם נעשה מאמץ, בעיקר על-ידי חברי ועדת העזרה וההצלה, אשר בידיה היה מידע רב על השמדת יהדות אירופה, להעבירו לציבור היהודי בהונגריה ולהזהירו מפני הצפוי לו, אם יפלו הגרמנים? בספרו המונומנטלי *The Politics of Genocide*, בפרק הנקרא "The conspiracy of silence", דן ההיסטוריון רנדולף ברהם בהרחבה במידע הרב שהיה בידי המנהיגות היהודית בהונגריה לפני הכיבוש על השמדת יהודי אירופה, וטוען כי היא נכשלה בכך שלא השכילה להעביר בתקופה זו את המידע לראשי השלטון ההונגרי ולציבור היהודי. מקום בולט מקדיש ברהם למידע שהיה בידי קסטנר וחברי ועדת העזרה וההצלה. הוא מדגיש את תרומתם הרבה בהעברת המידע על השמדתן של קהילות יהודיות לעולם החופשי, אך קובע כי הם נכשלו בכך שלא פעלו להעביר מידע זה לידיעת הציבור היהודי בהונגריה, בתקופה שקדמה לכיבוש.³⁸

סבורני כי אין לקבל את קביעתו הנחרצת של ברהם. היא מתעלמת מהבחנה שבין ידיעה על פעולות רצח שמבצעים הגרמנים כנגד הציבור היהודי בברית-המועצות ובפולין, לבין יכולתם של יהודי הונגריה לעמוד על משמעותם של פעולות אלה כחלק מתוכנית השמדה טוטאלית, המאיימת גם על המשך הקיום של היהודים בהונגריה. לפעילי התנועה הציונית בכודפשט ולחברי "ועדת העזרה וההצלה" היה אומנם מידע רב ומפורט על "הפתרון הסופי" ועל דרכי ביצועו, אך גם הציבור היהודי בהונגריה היה חשוף למידע על ההשמדה, מאז החלה להתבצע בברית-המועצות, ובעיקר עם בואו של גל הפליטים היהודים מפולין ב-1943. אולם מהמכתבים שנשלחו מבודפשט לקוושטא בסוף 1943 ובראשית 1944, ומהעדויות שנמסרו לאחר המלחמה, מתברר כי ערב הכיבוש הגרמני נבדלו הפעילים הציונים מרוב הציבור היהודי בכך שעמדו על משמעותו של "הפתרון הסופי".³⁹ השאלה המכרעת לכן, אינה מדוע לא הועבר המידע על ההשמדה – והרי מידע זה הופץ למעשה בהונגריה – אלא האם היה ביכולתם של המנהיגים הציונים בהונגריה לעורר את הציבור היהודי למודעות בפני סכנת ההשמדה, אם תיכבש הונגריה על-ידי הגרמנים?

ספק אם ניתן להשיב באופן חד-משמעי על שאלה זו, מפני שלא נעשה נסיון רחב היקף לעורר את מודעות הציבור היהודי, או לפחות את מנהיגי הקהילות היהודיות בפרובינציות, מפני הסכנה. אף על פי כן נעשו בסוף 1943 מספר

38. ברהם, מדיניות של רצח-עם, עמ' 691-708.

39. על הידיעות שהגיעו להונגריה בכלל ולוועדה בפרט על רצח המוני של יהודים בברית-המועצות ובפולין, ועל האופן שבו נתקבל מידע זה על-ידי יהודי הונגריה מחד גיסא ועל-ידי חברי תנועות הנוער וועדת העזרה וההצלה מאידך גיסא, ראה בהרחבה: שטאובר, עמ' 120-135.

נסיונות על-ידי חלוצים שנשלחו מבודפשט, בידיעת ראשי התנועות, להזהיר את ראשי הקהילות בערי השדה מפני סכנת ההשמדה, והם נמשכו אף ביתר שאת לאחר הכיבוש, כשיתוף פעולה עם ועדת העזרה וההצלה, ובמקרים מסוימים אף במימונה. נסיונות אלה נכשלו. הציבור היהודי ומנהיגיו דחו את האזהרות שהועברו אליהם. בהונגריה ובכודפשט בפרט, "האי הבודד", אשר בו התנהלו חיי היהודים עד ה־19 במארס 1944 מתוך תחושה של בטחון ושלווה, היה קשה ואולי אף בלתי אפשרי, להבין את משמעותה של ההשמדה הטוטאלית. כך קרה לא רק בהונגריה "הטריאנונית", אשר בה היתה התנועה הציונית חסרת כל השפעה בקרב הציבור היהודי, אלא גם באזורים בהם היתה השפעה גדולה יחסית, כמו בצפון טראנסילוניה. דומה כי ניתן ללמוד מכך על היכולת המוגבלת של הפעילים הציונים בכודפשט לעורר את הציבור היהודי לאותה מודעות אשר היתה כבר מנת חלקם. ייתכן שכדי לפרוץ את המחסום הפסיכולוגי אשר מנע מהציבור היהודי את היכולת להבין את משמעות הידיעות על ההשמדה, היה עליו לקבלן מראשי ציבור יודעים ומקובלים. ראשי התנועה הציונית הקטנה ונטולת ההשפעה בקרב רוב הציבור היהודי בהונגריה ודאי לא היו יכולים להיכלל בקטיגוריה זו, למרות שמעמדם התחזק בסוף 1943 ובתחילת 1944.⁴⁰

ייתכן כי ראשי התנועה הציונית בכלל, וקסטנר בפרט, היו מודעים לכוח השפעתם הדל בקרב יהודי הונגריה, ולכן נקטו בדרך הסבירה היחידה שעמדה לרשותם: להזהיר את ראשי הציבור היהודי מפני סכנת ההשמדה. פעילים שונים של התנועה הציונית, ובהם אף קסטנר, נפגשו עם ראשי הציבור היהודי בכלל ועם שטרן בפרט, ומסרו להם מידע רב על ההשמדה. לאחר המלחמה הודה שטרן כי ידע היטב על ההשמדה, ואף על השיטות שבהן נהגו הנאצים בביצוע ההשמדה. זאת ועוד, מידע על ההשמדה הועבר גם לאישי ממשל הונגרים ואף לראשי האופוזיציה. העיתונאי מיקלוש וושלני, שהוזכר לעיל, העיד, כי קסטנר סיפק ידיעות רבות לתנועות האופוזיציה, וכי "בקיץ 1943 בקירוב, נודע לי וגם לאחרים באמצעות קסטנר לראשונה באורח מהימן דבר קיום מחנות המוות ומטרתם".⁴¹

הוועדה ערב הכיבוש

בראשית 1944 חל שינוי משמעותי בוועדת העזרה וההצלה. שמואל שפרינגמן, האחראי הבלעדי על קשר הבלדרים עם קושטא, עלה לארץ. שאלת עלייתו של

40. יוסף שפר, עמ' 141-142; כהן, עמ' 102-109; צבי גולדפרב, *עד קו הקץ*, בית לחמי הגיטאות תשמ"א, עמ' 48-49; וכן ראה הערה 29.

41. ראיון עם רוט, 12.12.87; עדות מיקלוש וושלני, שם, עמ' 134; עדות אהרון אבדי, המרכז לתיעוד, H3C15/2; דו"ח קסטנר, עמ' 58, 64; בהם, מדיניות של רצח-עם, עמ' 110, 693, 704-707.

שפרינגמן לארץ הועלתה במכתבים רבים שהוחלפו בין בודפשט לקושטא במהלך 1943. זכותו של שפרינגמן, כציוני ותיק רב פעלים, לעלות לארץ לא הועמדה כלל בספק, לא בבודפשט ולא בקושטא. למעשה עשה שפרינגמן נסיונות שונים עוד מראשית שנות ה-20 לעלות לארץ, ובכל פעם, מסיבות שונות, נבצר ממנו הדבר. בקיץ 1941 כבר היה בידי סרטיפיקט, אולם כניסת הונגריה למלחמה מנעה ממנו שוב להגשים את חלומו. למרות זכות זו ביקשו חברי "המשלחת" בקושטא והפעילים הציונים בבודפשט לשכנעו לדחות ככל האפשר את עלייתו. שפרינגמן יצר קשר אישי הדוק עם הבלדרים השונים, והיה חשש כי עזיבתו תמוטט קשר חיוני זה. אולם בסוף 1943, בעקבות הרעה שחלה במצב בריאותו, כנראה כתוצאה מהמתח שליווה את פעילותו הבלתי לגאלית והתקופה הקצרה ששהה במחנה העבודה, הוחלט לאפשר לו לעלות לארץ.⁴²

זמן קצר לפני עלייתו, בראשית פברואר 1944, כתב שפרינגמן לחברי "המשלחת", המודאגים מהנתק העלול להיווצר בינם לבין בודפשט, כי יעביר את תפקידו באופן מסודר לקסטנר ולברנד. נראה כי בפרק הזמן הקצר שבין עלייתו של שפרינגמן לארץ לבין הפלישה הגרמנית, ניהל בעיקר ברנד את הקשר עם אנשי האבווהר. בזכרונותיו כתב ברנד, כי הוא וקסטנר חילקו ביניהם את הקשר עם הבלדרים. קסטנר עמד בקשר עם הבלדרים ההונגרים, כנראה בעיקר אנשי משרד החוץ, ואילו הוא ניהל את המגעים עם הגרמנים. אנדראס ביס, בן־דודו של ברנד, כותב כי בתקופה זו התהדקו מאוד הקשרים בין ברנד לבין אנשי האבווהר. הם בילו יחדיו במועדוני לילה בבודפשט וברנד נהג להפסיד במכוון סכומי כסף גדולים כדי לרצותם. נראה כי בעיני אנשי האבווהר הצטייר ברנד כדמות המובילה בארגון הציוני, העומד בקשר הדוק עם הארגונים היהודיים בעולם. היו לכך, כפי שנראה להלן, השלכות מרחיקות לכת על מגעי ועדת העזרה וההצלה עם הגרמנים לאחר הכיבוש, ועל התפקיד שמילא בהם ברנד.⁴³

לקראת סוף פברואר 1944 החליט היטלר כי הגיעה השעה לפלוש להונגריה, וזאת כדי למנוע את עריקתה הסופית למחנה בעלות הברית, ערב המתקפה הסובייטית על הקרפטים. בתחילת מארס החל הצבא הגרמני לרכז כוחות בבורגנלנד לקראת הפלישה. ב־12 בחודש כינס אייכמן את אנשי היחידה המיוחדת שלו במאוטהאוזן (Mauthausen) כדי לתכנן את הפעילות נגד היהודים בהונגריה.

מספר ימים לפני הפלישה הגרמנית לבודפשט הזמין ד"ר יוזף שמידט, מפקד האבווהר בבודפשט, את ברנד לפגישה עמו באחד מבת־הקפה בבודפשט.

42. ארכיון קושטא, 3, 66, 111, 166, 368, 372, 457, 464, 472, 499, 9.9.43, 15.1.43, Andre' Biss, *A Million*; 22.2.43, 20.12.43, 6.12.43, 6.4.43, 13.3.43, 30.11.43

Jews to Save, London 1973 (להלן: ביס)

43. יואל הונזי ברנד, *השטן והנפש*, תל־אביב 1960, עמ' 33; ביס, עמ' 41–42.

בפגישה זו מסר שמידט לברנד כי המאבק שהתנהל בין הצבא לבין הס"ס לגבי "השאלה היהודית" הסתיים בנצחון הצבא, ותוצאה מכך יחולו שינויים משמעותיים לטובה במצבם של היהודים. כך, למשל, טען שמידט, כי ייפסק הגירוש מארצות אירופה השונות לפולין, יחול שיפור באספקת המזון במחנות בפולין וייפסקו המתות שרירותיות של אסירים. הוא אף מסר כי גיזי פלישמן, ממנהיגות "קבוצת העבודה" בסלובקיה, תשוחרר.⁴⁴ כן הודיע כי יהיה נכון לאפשר לברנד לנסוע לפולין כדי להעביר תמיכה ליהודים שם, ומסר כי יסייע להבריח להונגריה בכל חודש 10–15 אנשים מטרוויינשטאט. קשה לדעת מה עמד מאחורי הודעתו חסרת השחר של שמידט. ייתכן שהתשובה לכך טמונה בפרט נוסף, אשר הועלה על-ידיו בשיחה עם ברנד: סכום של 250,000 דולר שהפעילים הציונים יצטרכו להשיג כדי שניתן יהיה, אליבא דשמידט, להגיש סיוע ליהודים בפולין ובאיטליה, ולהבריח יהודים מטרוויינשטאט. אפשר ששמידט, אשר ידע על ההכנות לפלישה, סבר כי יעלה בידו להשתלט על סכום כסף זה לפני שישתלט הס"ס על ענייני היהודים בהונגריה. אפשרות אחרת היא כי שמידט כבר פעל בשירות הס"ד, שהשלים את השתלטותו על האבווהר בפברואר 1944, וכל העניין לא היה אלא תרגיל שנועד להטעות את המנהיגים הציונים ערב הפלישה.⁴⁵

בעקבות הודעתו של שמידט התקיימה פגישה כנראה ב-15 או ב-16 במארס, בהשתתפות קומי, שוויגר, קסטנר, מרטון, דנציג וברנד, ולמרות החשד לגבי כוונותיו של שמידט, הוחלט להעביר את ההצעה לקושטא ולבקש כי יוכן סכום של 250,000 דולר. אולם כבר למחרת נודע לברנד במסיבה שערכו אנשי האבווהר, שהפלישה הגרמנית להונגריה תתבצע כעבור מספר ימים. על פי עדותו של פרץ רבס, שהיה נוכח עם ברנד במסיבה, יעצו אנשי האבווהר לברנד כי יעזוב עם אשתו וילדיו את מלון "מאג'סטיק" (Majestic) שעל הר השוואבים (Svabhegy), מפני שהמקום עתיד להפוך למפקדת הגסטאפו והידונקומנדו של אייכמן. עוד נאמר לברנד כי אנשי האבווהר ינסו לשמור עמו על קשר גם לאחר הכיבוש, והוא הוזהר שלא למסור לאיש על הפלישה הצפויה. הן קסטנר והן

44. גיזי פלישמן נאסרה בינואר 1944 בעקבות "פרשת קוסו" – מאסרה של אשת ראש לשכת הנשיאות איזידור קוסו (Koso) על-ידי הגרמנים בגבול עם שווייץ, כשהיא נושאת עמה כסף שווייצרי ומכתב ליהודים בשווייץ, שקיבלה מפלישמן, כדי שיסייעו לבנה של קוסו ללמוד בשווייץ. הפרשה היתה ידועה היטב לפעילים הציונים בהונגריה, שעמדו בקשר עם חברי "קבוצת העבודה" בסלובקיה. רק במאי 1944 שוחררה פלישמן בעקבות מאמצים רבים של חברי "קבוצת העבודה", ראה אצל נוימן, *כצל המוות*, תל-אביב 1958, עמ' 178–189.

45. ארכיון קושטא, 264, 16.3.44; ברנד, עמ' 53–55; דו"ח קסטנר, עמ' 66; מקרטני, עמ' 224–223; Heinz Hoehne, *The Order of the Death's Head*, London 1969, pp. 483–486.

ברנד כותבים, שאיש האבווהר שמסר לברנד את ההודעה על הפלישה הקרובה היה יוז' וינינגר.

מיד, כנראה ב־16 במרס, כונסה התייעצות של נציגי התנועות. העדויות על ישיבה זו סותרות. לא ברור אם היתה זו ישיבה רבת משתתפים, או שמא השתתפו בה רק מספר פעילים ציונים. כמו כן אין זה ברור כלל אם כל המשתתפים הבינו מדבריו של ברנד כי הפלישה תתבצע בימים הקרובים. גם לגבי החלטות שהתקבלו בישיבה קיימות גירסאות שונות, ונראה כי בסיכומו של דבר לא התקבלו כל החלטות אופרטיביות. מעניין לציין כי המכתב האחרון של הוועדה לקושטא ערב הפלישה הגרמנית, שנכתב בעברית ונשלח באמצעות קצין הריגול ההונגרי באגיוני לקושטא, פירט בהרחבה את הצעותיו של שמידט, ואף דובר בו על הצורך ב־250,000 דולר, ורק בסוף המכתב הוסיפו הכותבים בצורה לאקונית, כי "לפי האינפורמציה שלנו ממקורות שונים הסכנה מתגברת והולכת". אפשר שניתן ללמוד מכך, כי הפעילים הציונים נטו לפקפק באמינותה של ההודעה על הפלישה הקרובה. לכך ניתן למצוא תימוכין בדבריו של קסטנר, המציין כי "ההודעה הלאקונית של וינינגר גרמה לנו מבוכה רבה. אי אפשר היה לדעת אם הפלישה באמת תתרחש, או שמא מדובר על תרגיל סחיטה רגיל של וינינגר."⁴⁶

כעבור יומיים או שלושה, ביום ראשון, 19 במארס 1944, פלשו הגרמנים להונגריה, ופרק חדש נפתח בקורות הקהילה היהודית וחברי ועדת העזרה וההצלה בבודפשט.

סיכום

בהרצאה שנשא ב־1975 על ייחודה של יהדות הונגריה, ביקש ההיסטוריון יעקב כ"ץ להדגיש את הקשר ההדוק שבין קווי האופי ודפוסי ההתנהגות של יהודי הונגריה בכלל, ומנהיגותם בפרט, בתקופה שקדמה לשואה, לבין תגובתם נוכח מדיניות ההשמדה הנאצית. להשקפה זו שותפים גם חוקרים אחרים, המדגישים בעיקר את הקשר שבין דבקותם של ראשי הציבור היהודי במשטרו של הורטי במשך שנות שלטונו הרבות, לבין אמונתם העזה לאחר הכיבוש כי העוצר לא יאפשר את גירוש היהודים מהונגריה.⁴⁷

46. פגישה של פעילי המחתרת החלוצית בהונגריה (פגישה שניה), H3C59; ראיון עם פרץ רבס, 23.4.88; ארכיון קושטא 264, 16.3.44; ברנד, עמ' 55-56; דו"ח קסטנר, עמ' 66-67.

47. יעקב כ"ץ, "ייחודה של יהדות הונגריה", הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה, עמ' 13, 24; בלה ואגו, "תמורות בהנהגת יהודי הונגריה בימי מלחמת העולם השנייה", שם, עמ' 69-70; ברהם, "ההנהגה היהודית בהונגריה בעת המלחמה", דמות ההנהגה היהודית בארצות השליטה הנאצית 1933-1945, הרצאות ודיונים בכנס הבינלאומי השלישי של

דומה כי גישה זו תקפה גם לגבי תגובתם של הפעילים הציונים בהונגריה בכלל, ושל חברי ועדת העזרה וההצלה בפרט. בתקופת הכיבוש הגרמני היתה הוועדה בראשותו של קסטנר אחד הארגונים הבולטים ביותר במאבק להצלת יהדות הונגריה. קסטנר ניהל מגעים עם הנאצים כבא־כוחה של יהדות הונגריה כולה, ויואל ברנד יצא לקושטא בנסיון נואש לשכנע את נציגי בעלות הברית לקבל את הצעתו של אייכמן, הידועה בשם "סחורה תחת דם".⁴⁸ אולם ספק אם ניתן לעמוד על מעמדה המיוחד ודפוסי פעילותה של הוועדה בתקופה זו, ללא בחינת דרכה בתקופה שקדמה לכיבוש. אומנם הפלישה הגרמנית ב־19 במרס 1944 חוללה תפנית מכרעת בגורלם של יהודי הונגריה ובפעילותה של הוועדה, אך כל תמורה היסטורית, קיצונית ככל שתהא, מהווה חלק בלתי נפרד מרצף האירועים ההיסטוריים, אם נשתמש במונחיו של ההיסטוריון חיים הליל בן־ששון.

השפעתה של הוועדה במסגרת התנועה הציונית והנסיונות הראשונים להציג אלטרנטיבה לדרכה של המנהיגות היהודית הרשמית בבודפשט, החלו עוד לפני הכיבוש. חברי הוועדה לא מונו אומנם לתפקידם על־ידי ההסתדרות הציונית בהונגריה, ולא הוכרו על־ידי המוסדות המייצגים של יהדות הונגריה. זאת ועוד, כל הנסיונות להקים ועדה כלל־מפלגתית במסגרת התנועה הציונית נכשלו, ולכל אורך התקופה שלפני הכיבוש הוסיפה הוועדה להיות מזוהה בעיקר עם אנשי "האיחוד".⁴⁹ אף על פי כן, הקשר ההדוק שיצרו חברי הוועדה עם קושטא, ההכרה בהם מצד השליחים הארצישראלים כגוף האחראי לפעולות העזרה וההצלה, ובעיקר שליטתם בכספי התמיכה, הקנו לוועדה עוצמה רבה וסמכותיות בקרב התנועה הציונית.

גורם מרכזי נוסף שהשפיע על מעמדה המיוחד של הוועדה במסגרת התנועה הציונית, ובעיקר בקרב חברי התנועות החלוציות, היתה נכונותם של חבריה לנקוט פעילות בלתי לגאלית ולאמץ דרכים לא שיגרתיות, ובכלל זה גם הרעיון היחיד במינו להשתמש בשירותים של סוכני ריגול גרמנים כדי לקיים קשר עם העולם החופשי ולהעביר עזרה לשרידי קהילות יהודיות בשטח הכיבוש הגרמני. גישה זו היוותה אלטרנטיבה לדרכם של ראשי קהילות היהודיות בהונגריה,

חוקרי השואה, ירושלים תש"ם, עמ' 231–232; Asher Cohen, "Continuity in the Change: Hungary 19 March 1944" *J.S.S.*, vol. 46, n. 2, pp. 134–136.

48. פרשת שליחתו של ברנד והמשא ומתן שניהל קסטנר עם הנאצים נדונה ומוזכרת בספרי זכרונות ובמחקרים שונים, ראה למשל: יהודה באואר, "שליחתו של יואל ברנד", השואה – הבטים היסטוריים, תל־אביב 1984; הנ"ל, "המשא ומתן בין סאלי מאייר לנציגי הס"ס בשנים 1944–1945", שם; דינה פורת, *הנהגה במלכוד*, תל־אביב 1986; דב דינור, *קסטנר, גילויים חדשים על האיש ופועלו*, חיפה 1987; ברהם, *מדיניות של רצח־עם*, כרך שני; ברנד, *בשליחות נידונים למוות*; דו"ח קסטנר; מנחם בדר, *שליחויות עצובות*, תל־אביב 1954; אהוד אבריאלי, *פתחו שערים*, תל־אביב 1976.

49. על הנסיונות להקים ועדה כלל־מפלגתית לעזרה והצלה ראה: שטאובר, עמ' 38–54.

ואף של חלק גדול מראשי התנועה הציונית בהונגריה, אשר התנגדו לכל סטייה ממסגרת החוק.

כתוצאה ממערכת הקשרים שיצרו עם נציגי היישוב ועם ארגונים יהודיים בארצות הנייטרליות, ונוכח נסיונותיה של הונגריה לנהל משא ומתן חשאי עם בעלות הברית, גברה בסוף 1943 השפעתם של חברי הוועדה גם מחוץ למסגרת התנועה הציונית. שפרינגמן ניהל מגעים עם אנשי מודיעין הונגריים וקסטנר עמד בקשרים הדוקים עם אנשי משרד החוץ ההונגרי. קשרים אלה שיצרו אנשי הוועדה חיזוקו מאוד את השפעתה של התנועה הציונית בהונגריה, ובסוף 1943 החלה המנהיגות הציונית בראשותו של קומי לנהל מגעים עם אישי ממשל הונגריים, לא רק על מעמדה של התנועה הציונית בהונגריה, אלא גם על עתידם של יהודי הונגריה בכלל. המגעים שניהלו הפעילים הציונים עם ראשי השלטון בהונגריה היוו אף הם אלטרנטיבה לדרכה של המנהיגות היהודית המסורתית, ששללה כל מאבק פוליטי עצמאי של יהודי הונגריה. וכך, ערב הכיבוש הגרמני החלה להתגבש בקרב התנועה הציונית בבודפשט מנהיגות חלופית לזו של ראשי הקהילות.

זמן קצר לאחר הכיבוש החלו חברי הוועדה, ובעיקר קסטנר, לנהל מגעים עם הס"ס, כדי לנסות להציל את יהדות הונגריה. בקיץ ובסתיו 1944 היה קסטנר המנהיג העיקרי שייצג את שרידי יהדות הונגריה במגעים עם הנאצים. דומה כי בדרך שבה נקטה הוועדה לאחר ה-19 במאוס 1944 יש לראות המשך לגישה שאפיינה את פעילותה לפני הכיבוש, והתחזקה בעיקר בסוף 1943, הן במגעים עם השלטונות ההונגריים והן בפעולות העזרה וההצלה: היציאה מד' אמותיה של התנועה הציונית והשאיפה העזה לאמץ מדיניות אקטיבית שתסייע ליהודים בהונגריה בכלל.

לקשר שהצליחה הוועדה ליצור עם נציגי ארגונים יהודיים בארצות הנייטרליות, ובעיקר עם שליחי היישוב בקושטא, ולפעילות המשותפת עם סוכני האבווהר בבודפשט היתה השפעה מכרעת על המשא ומתן שהתקיים בין חברי הוועדה לס"ס לאחר הכיבוש. הם שהיוו את הבסיס לראשית המגעים עם קסטנר וברנד, לשליחותו של ברנד, וגם להמשך המגעים בין קסטנר לקורט בכר. עוד לפני הכיבוש כבר היה כנראה מידע מסוים הן לס"ד והן לגסטאפו על קשר הבלדרים שבין הציונים בבודפשט לבין נציגי ארגונים יהודיים בארצות הנייטרליות. מידע זה הושלם לאחר 19 במאוס 1944, כשאסרו את אנשי האבווהר בבודפשט. מחקירתם למדו כנראה פרטים רבים על קשריהם עם הציונים בבודפשט, ובעיקר עם יואל ברנד; ועל הציונים בקושטא המקיימים קשרים הדוקים עם שירותי הביון המערביים.⁵⁰ המידע על "הקשרים הבינלאו-

50. על הפעלתם של בלדרי הוועדה על-ידי שירותי הביון המערביים בידיעת אנשי המשלחת הארצישראלית בקושטא, ראה: בלה ואגו, "פעולות המודיעין בצד שליחותו של יואל

מיים" של הציונים בבודפשט, נמסר, ככל הנראה, להימלר, והוא היה הבסיס להחלטתו לנצל קשרים אלה כדי לנסות ולפתוח בגישושים לקראת משא ומתן אפשרי עם בעלות הברית המערביות.

הימלר וצמרת הס"ד ראו את הקשרים עם הפעילים הציונים באופן דומה לממשלתו של קאלאי, ובעיקר אנשי משרד החוץ, לפני הכיבוש. הן ההונגרים והן הגרמנים ביכרו את הוועדה הלא-רשמית והבלתי לגאלית על פני המנהיגות הרשמית של יהודי הונגריה, וכל זאת בזכות הקשרים שקיימה עם הארגונים היהודיים בארצות הנייטרליות – קשרים אשר יכלו להוות על פי השקפתם פתח לקידום משא ומתן חשאי עם המערב.

לפני הכיבוש ניסתה הוועדה, ואף הצליחה, לנצל את אמנתם של ההונגרים בהשפעתו של "הכוח היהודי" בארצות הדמוקרטיות, כדי לסייע ליהודים, ובעיקר לפליטים יהודים בהונגריה. לאחר הכיבוש שאפו חברי הוועדה, ובעיקר קסטנר, לנצל אותה השקפה אנטישמית, שרווחה ביתר שאת בצמרת הנאצית, כדי לנסות ולהציל את יהודי הונגריה מהשמדה טוטאלית.

ברנד, יד ושם, י, תשל"ה, עמ' 81-87; שטאובר, עמ' 59-60. על המידע שהיה לס"ס לפני כיבוש הונגריה ולאחריו על קשר הבלדרים שבין בודפשט לקושטא, ועל ראשית המגעים בין הוועדה לס"ס, ראה: באואר, "שליחותו של יואל ברנד", שם, עמ' 151-157; שטאובר, עמ' 61-62, 177-179.